

MISKOLCI EGYETEM

**A HINDU NACIONALIZMUS KÉT ÚTJÁN:
RABINDRANATH TAGORE ÉS MOHANDAS
KARAMCHAND GANDHI**

Ph.D. ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

HOSSZÚ HORTENZIA

MISKOLC

2009.

**A HINDU NACIONALIZMUS KÉT ÚTJÁN:
RABINDRANATH TAGORE ÉS MOHANDAS
KARAMCHAND GANDHI**

PH.D. ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

A kutatási feladatról

A doktori értekezés India nemzetté válásának folyamatáról szól. Az disszertáció alapkérdése, hogy hogyan válhatott egy csupán regionális kereteket biztosító egység, amelyben eltérő nyelvű, kultúrájú, vallású, státuszú társadalmi csoportokat összesítő számos különböző politikai berendezkedésű, történelmi múltú államot találunk, nemzetté.

A hindu nacionalizmus jelensége egyértelműen a modern politika terméke. A közbeszédben, igaz gyakran vallási tartalmak mögött, már a 8. században megjelentek a nacionalizmus csírái, azonban különösen a 19. század utolsó évtizedeiben, a politikai pártok térnyerésével egyidőben vált a politika központi témájává a nemzeti eszme. Annak ellenére, hogy a hindu nacionalizmus az indiai politikatudomány egyik kulcsfogalma tartalma a ráarakódott érzelmi jelentéstartalmak és India történelmi, vallási, kulturális sajátosságai miatt nehezen kibontható fogalom. Hiszen az előbb említett sajátosságok mellett a modern európai fogalomhasználattal szemben alapja sem nem területi, sem nem kulturális, hanem feltételezésünk szerint mindenképpen vallási gyökerű.

A hindu nacionalizmus vallási alapjának, fogalmainak vizsgálata vihet közelebb tárgyunkhoz. A doktori értekezés fő hipotézise szerint ugyanis a hindu terminológia politikai alkalmazása biztosította a nemzetté váláshoz szükséges közös, minden indiai (hindu) számára elfogadható keretet. Mindezért a téma feldolgozása során a történelmi, politikatudományi szempontok mellett a politikai diszkurzivitás alapján elemezzük a nemzetté válás folyamatát, megkísérelve

Rabindranath Tagore és Karamchand Mohandas Gandhi nacionalizmussal kapcsolatos gondolatainak bemutatásával kapcsolódási pontok kiépítését vizsgálódásunk politikai és irodalmi vonatkozásai között.

Elméleti keretek

Korunkban Indiát a világ legnagyobb demokráciájaként emlegetni unalomig ismert közhely, mégis az általánosítás mögött a függetlenné válást megelőző időszak történéseinek részletesebb, átfogóbb elemzése érdeklődésre tarthat számot.

Nacionalizmus

A 18. századtól megfigyelhető az indiai politikai gondolkodásban a nemzeti eszme megjelenése, ám ekkoriban érthetően a legerősebb politikai törésvonalakat a vallás, a dinasztikus hovatartozás, valamint a rendi státus jelentette.

Témánk elemzéséhez először a nacionalizmus fogalmát szükséges meghatároznunk, s ezáltal majd egy indiai sajátossághoz jutunk, még pedig ahhoz, hogy a nacionalizmust csak a hinduizmuson keresztül értelmezhetjük, érthetjük meg. Kiindulópontként a hindu nacionalizmus témájának későbbi elemzéséhez a nemzet fogalom definíciójaként az alábbi általános, s kissé leegyszerűsített meghatározást ajánlom:

„A modern nemzet fogalom tartalmában három komponenst egyesít, úgymint a politikai entitás összetevőjét, a nemzet történeti és/vagy kulturális

fogalmát, valamint a közösséget, mint önálló gazdasági szervezetet.”¹

Első megközelítésben azt mondhatnánk, hogy egy adott területen államban élők kulturálisan homogén egysége az állam. Az állítás igaz is, abból a szempontból, hogy a nemzet és a nacionalizmus fogalmának mindenképpen köze van a kulturális homogenitás kérdéséhez, de egyszerűen azonosítani nem érdemes vele. A megközelítés etnokulturálisan határozza meg a nemzetet, a közös nyelvre és kulturális tradíciókra helyezi a hangsúlyt.²

A másik közkeletű vélekedés, a „polgári” nemzetfelfogás, szemben az előbb bemutatott kulturális nemzetfelfogással, politikai konstrukcióként határozza meg a nemzetet, amely az állam politikai autoritása és a társadalmi szerkezet történelmi kialakulása között az egyének önkéntes szövetségének segítségével teremt kapcsolatot. Ez a megközelítés főként a francia szerződés-elméletek alapja, amely az egy állam területén élőket tekinti nemzetnek.

Az újabb értelmezések annak ellentmondásai miatt meghaladják a politikai vagy kultúrnemzet dichotómiáját, hiszen a földrajzi kiterjedés valamint a

¹Kántor, Zoltán (szerk.) (2004) *Nacionalizmuselméletek*. Rejtjel Politológiai Könyvek. Rejtjel Kiadó: Budapest. 7. o.

² Az elmélet ellenzői (pl. Armstrong, Smith, Hutchinson), azzal érvelnek, hogy az etnikai, politikai alapon szerveződő közösségek csoportjairól már a nemzetállamok kialakulása előtt beszélhetünk.

közös szellemi örökség perspektívái rendszerint keresztezik egymást.³

A nacionalizmus megjelenése a modern kor *köré* tehető, nem tudjuk pontosan - ahogy erre az előzőekben már utaltam -, hogy a modern kor kialakulásának oka vagy okozata a nacionalizmus. Az instrumentalista elméletek a modern kort megelőző, azt előkészítő, vagy ha tetszik kiváltó társadalmi változásokhoz kötik a nacionalista eszmék megjelenését.⁴ A modern állam és a gazdasági érdekek által megkövetelt képzett, egymással kommunikálni tudó munkaerő tömegének biztosítása alakította ki a homogenizáció szükségességét, ez az a folyamat, amit társadalmi értelemben nacionalizmusnak nevezhetünk.

Politika filozófiai értelemben összetettebb a kép. Alapvetően a nacionalizmus politikai mozgatóereje az állam és a nemzet határai egybeesésének elérése. Politikai értelemben hasonlóan annak szociológiai vetületéhez szintén homogenizáló fogalom a nacionalizmus, ám ebben a szituációban Janus-arcú: az egyneműsítés politikai (és gyakran persze katonai) erőszaka egyben kiváltja az ellenállók önálló államiságra való törekvését. Ezért, mind a kisebbségi, mind a többségi társadalmak el tudják magukat helyezni a nemzeti terminológiában.

³ Dieckhoff, Alain (2004) Egy megrögzöttség túlhaladása - A kulturális és politikai nacionalizmus fogalmának újraértelmezése. In Kántor, 298-311. o.

⁴ Az ismertebb szerzők közül Gellner az iparosításhoz, Hobsbawm a tőke piacok kialakulásához köti, míg Anderson nyomda-kapitalizmusról beszél, Breully, Mann, Hechter a modern állam kialakulásával kapcsolják össze a nacionalizmus, mint szociológiai szükségszerűség megjelenését.

Hinduizmus

A nacionalizmus meghatározásának első megközelítésben tehát abból indultunk ki, a nemzet egy adott területi egységben, államban élők kulturálisan homogén egysége a nemzet. Az állítás leegyszerűsítő volta hamar kitűnik tárgyunk vizsgálatakor, hiszen tudjuk, egységes indiai állam a történelem során soha nem létezett. Másrészt a kulturális homogenitás kívánalma sem áll fenn, mivel az Indiai-félsziget más-más területein élő népeknek különböző a történelme, gazdasági és társadalmi fejlettségi szintje, nyelve megakadályozták az egységes nemzetté válást. Annnyiban azonban igaz az előbbi állítás, hogy a nemzet és a nacionalizmus fogalma valamiképpen összekötődik a kulturális homogenitás kérdésével, mindazonáltal egyszerűen azonosítani nem érdemes vele, bármennyire is tetszetős meghatározás a kulturális nemzet nacionalizmussal való összekapcsolása, hiszen etnikai, politikai alapon szerveződő közösségek csoportjáról már a nemzetállam kialakulása előtt beszélhetünk akár még Indiában is. Indiában így a lakosság többsége számára az egyetlen stabil társadalmi összekötő kapocsnak a hinduizmus bizonyult, nem pedig valamilyen politikai, etnikai vagy nyelvi kötelék. Ezért kutatásunkat érdemes leszűkíteni a hinduizmus nemzetformáló erejének vizsgálatára.

A hinduizmus társadalmi szerepe Indiában elképzelhetetlenül jelentős, ugyanis összefonódik az egyes ember társadalmi helyét és erkölcsi normáit teljes mértékben meghatározó kasztrendszerrel, így egyfajta társadalmi, kulturális normaként is

kezelhetjük. Mindezért, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, az összindiai nacionalizmus természetesen hindu jellegzetességeket viselt magán, ezért nem csak a szélsőséges nacionalista irányzatok képviselői igyekeztek felhasználni a társadalom hagyományos vallási érzéseit a politikai változások támogatásához, hanem szinte minden politikai irányzat.

A nemzet fogalmával kapcsolatos másik népszerű elméleti áramlat a nemzetet politikai konstrukcióként határozza meg, amely az állam politikai autoritása és a társadalmi szerkezet történelmi kialakulása között az egyének önkéntes szövetségének segítségével teremt kapcsolatot. Európában az előbbi elméleti konstrukció főként francia szerződés-elméletek magja. India esetében a politikai nemzet koncepció használata sem egyértelmű, mivel a kasztrendszer sajátosságai miatt a politika világa is más körülmények között fejlődött, mint Európában, az egyenlőség társadalmi kívánalmának nyomát sem találjuk. A kasztrendszer sajátosságai és az általa kialakított, az európaiktól jelentősen különböző politikai környezet kapcsolatát jól világítja meg Max Weber alábbi gondolatmenete.⁵

A kasztrendszer egyik sajátossága, a brahmanák elkülönülése vezet ahhoz, hogy a tisztán világi hatalmat gyakorló uralkodók uralma sohasem válhatott hierokratikussá. Fontos kiemelni, hogy néhány általános rituális tilalomtól eltekintve, mint a szentnek

⁵ Weber, Max (1985) *Vallásszociológia. II. kötet. Hinduizmus és buddhizmus. A világvallások gazdasági etikája*. In: *Falvak és kasztok a változó Indiában*. Fejlődés tanulmányok. Regionális sorozat. ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszék – MTA Szociológiai Kutató Intézet: Budapest. 122-159. o.

tartott tehenek leölése, nem létezett egységes egyéni és társadalmi etika, sőt egyes kasztok etikai normái olykor szöges ellentétben állhattak egymással.⁶ Minthogy a hinduizmus világrendjében egyáltalán nem létezik s nem is lehetséges a radikálisan gonosz fogalma, sem az abszolút bűnné, csupán a kaszthovatartozással meghatározott *dharma*⁷ elleni konkrét vétségek léteznek, illetve a különböző létfokokra tagolt örök világban hiányzik a boldog ősállapot vagy végső beteljesülés, s így nem létezett az embereknek és dolgoknak a pozitív társadalmi renddel ellentétes, vagyis „természetes” rendje sem, ennek következtében a „természetjog” sem. A szent jog létezett ugyan rendenként különböző pozitív jogként, az általa szabályozatlanul hagyott területeken az uralkodók, a kasztok, a nemzetiségek rendelkezései, valamint az egyének megegyezései szolgáltattak jogot.

Mindezért teljes mértékben hiányoztak a nyugati természetjog által felvetett erkölcsi problémák. Hiszen szó sem lehetett a „természetes” egyenlőségéről semmiféle fórum, legkevésbé pedig világfeletti valamifajta isten előtt. A politikai gondolkodás szempontjából ez a hinduizmus legfontosabb következménye, ugyanis teljességgel és egyszer s mindenkorra kizárta társadalomból természetjogi értelemben „racionalista” spekulációk és

⁶ Sőt, a háború nem jelentett etikai problémát, minthogy nem tekintették erkölcsileg elítélendőnek az embernek az állatokkal szembeni vagy az istennel való küzdelmét sem, mivel a hinduizmus szerint az emberek születésüknél fogva mindig egyenlőtlenek, akárcsak istenek vagy az állatok.

⁷ Erkölcsi kötelesség, törvény, vallás, amelyet a hinduknak életútjuk során meg kell valósítaniuk.

elvonatkoztatások kialakulását, ezzel ellehetetlenítve az emberi jogok létrejöttét, mivel a lelkek különböző megtestesüléseinek nyilvánvalóan nem lehettek közös jogaik vagy kötelezettségeik.

Ennél fogva nem létezett, mert nem is létezhetett az állam, az állampolgár és alattvaló fogalma sem, hanem csak a rendi *dharm*a: a király és a többi kasztok jogai és kötelességei, önmagukban és a többiekhez való viszonyukban. Az uralkodónak a *dharm*ája, hogy védje a lakosságot a külső támadásoktól, etikai dimenzió érvényesüléseként megkövetelték, hogy biztosítsa az igazságszolgáltatást. Az uralkodótól elvárták, hogy *dharm*ája szerint háborút viseljen pusztán a háború kedvéért, nem kértek számon rajta semmifajta politikai etikát. Az uralkodónak minden eszközzel - ahogy azt a Mogul birodalmat bemutató rész jól illusztrálja, nem szűkölködtek cselben, ármányban, fondorlatban, árulásban vagy éppen csalásban - el kellett érnie a hadisikert. Későbbiekben láthatjuk, hogy ezek a sajátosságok miatt fogadták el sokáig a hinduk a britek fosztogatásait vagy éppen a kasztbeli *dharm*ájuk miatt nem alakulhatott ki valamilyen közös politikai, nemzeti nevező a különböző kasztok tagjai között.

Láthatjuk tehát, hogy a nemzet fogalom történeti vagy kulturális dimenziója mellett, a politikai entitás metszet meglétéről sem beszélhetünk India esetében a kaszt sajátosságok s a hinduizmus jellegzetességei miatt. Mégis, mindezen gátló tényezők ellenére a nacionalizmus alapja, a közös identitás megjelenhetett egy külső hatás következményeként.

A szakirodalom nagy része egyetért⁸ abban, hogy a nemzeti gondolat végül a 19. századi gyarmatosított Indiában vetődik fel először, amely, mint hangsúlyoztuk, történelmi előzmények nélküli fejlemény, hiszen India története során sohasem jött létre egységes indiai államalakulat, sőt ennek kívánalma sem vetődött fel soha. Nem is vetődhetett, hiszen Indiát a 12. századtól az afgán, a török, a mongol, a perzsa, majd végül az európai hódítók igázták le, s bár a hódításokkal szembeni ellenérzés indukálhatott volna a társadalomban egyfajta ellenállási, így óhatatlanul egységesítő, törekvéseket az idegenekkel szemben, ezt azonban a hinduizmus, a kasztrendszer sajátosságai, valamint az Indiai félsziget etnikai, nyelvi sokszínűségének ténye ellehetetlenítették.

Végül, a brit gyarmatosítás által kiváltott társadalmi reakciók, elsősorban a vallási mozgalmak megjelenése vezettek el nemzeti identitás megalapozásához. Ugyan az indiai brit adminisztráció a könnyebb kormányozhatóság érdekében a brit közigazgatás égisze alatt egyesítette a különböző régiókat, azonban nem egységesítette, hanem éppen ellenkezőleg, bátorította azok nyelvi, szokásjogi, intézményi különállását az „oszd meg és uralkodj” mindenkori birodalmi taktikáját alkalmazva. A gyarmatosító hatalom fenntartotta és támogatta a helyi hatalmak bürokráciáját, iskoláit, saját jogrendszerét, iskolákat üzemeltett és nyomtatott sajtót adott ki a helyi nyelveken. Ám a támogatás következtében megerősödött helyi/közösségi identitásokból a

⁸ Lásd többek közt Balogh, Sarkar, Inden, Dalmia és Stietencron.

kollektív nemzeti identitás a gyarmati adminisztráció megosztó terveinek következményeként, szándékai ellenére, gyorsan megerősödött, mivel a kultúraformálók, leginkább a művészek, írók és az újságírók, majd később a nemzeti mozgalmak szószólói, politikusai közösségeik identitását keresve kénytelenek voltak definiálni a saját vallási, vagy kvázi-vallási identitásukat, majd később a nemzet fogalmát és tartalmát. Hatására a vallási mozgalmak és a politikai diskurzus központi elemévé az antikolonista nacionalizmus vált.

Indiai sajátosság, hogy a vallás átpolitizálódott. A politikai célok, üzenetek vallási tartalmának hangsúlyozásával egyrészt kétfajta értelmezési utat (és számtalan résztertalmat) kínáltak egyetlen fogalomnak, másrészt a vallási értelmezés lehetősége legitimizálta, mintegy fellebbezhetetlenné tette a politikai tartalmat. A rugalmas értelmezés lehetősége áthidalta a kaszt és a vallási különbségeket, tehát végre megnyitotta az utat az összindiai nacionalizmus tartalmának definiálásához, amelyet aztán mesteri módon Gandhi végez majd el.

Amint azt az előzőekben megjegyeztük, a nemzeti eszmék megjelenése, a nemzeti tudat kialakulása Indiában elválaszthatatlan az egységesítő idegen uralomra adott társadalmi, politikai válasz kényszerétől. Mindezért, az indiai nemzeti tudat - több, a későbbiekben ismertetésre kerülő vonatkozásban - kifejezetten az európaiakkal, főként természetesen a gyarmatosító angolokkal való érintkezés terméke.

A kutatás módszere

A disszertáció témáját a történelmi, politikatudományi szempontok mellett a politikai diszkurzivitás perspektívájából a komparatív tartalomelemzés módszerével kívánom megközelíteni.

A politika közeg diszkurzív szféra, jelentéseket teremt és változtat, a jelentés teremtő közösségre és az interakcióra koncentrál. A politikai diskurzusok szükségszerűen a politikai közösségről, annak létezéséről, s az ehhez kapcsolódó problémákról, feladatokról szól. Egyértelmű, hogy közösségi léthez kapcsolódóan meg kell határozni a közösség identitását. Szintén nyilvánvaló, hogy a közösségnek meg kell fogalmaznia a gondjait ahhoz, hogy tükröződjön a beszédben, kimondásra kerülhessen, vagyis létezessen.

A hindu nacionalizmus kialakulása során hasonló fejlődési utat járt be: először a közösségi identitást kellett kialakítani, erre tökéletesen alkalmasnak bizonyult a gyarmatosítók mi-ők diskurzusa, majd a közösség - kezdetben csupán „nem-britek” értelemben - létét veszélyeztető külső okként kellett megfogalmazni a gyarmatosító hatalom létét, a következő lépésként már a nemzeti mozgalmak a hinduizmus fogalmait felhasználva az egységes India szükségességét és lehetőségét kellett megfogalmazni, s képviselni a politikai térben.

Mindezt a doktori értekezésem során a politika diszkurzív megközelítésének ún. lágy koncepciójának

módszerét⁹ használva a nacionalizmus fogalmát, mint ideológiai formációt társadalmi kontextusához kötötten a metaforizáció jelenségét használva kívánom meghatározni.

A politikai diszkurzivitás elmélete a politikai beszéd sajátosságának feltételezi, hogy metaforákat használ a világ megértésére. A metaforák alkalmasak arra, hogy kiszolgálják a politikai folyamatokat: értelmük gyakran homályos, tisztázatlan mindezért a diskurzusok résztvevői gyakran más-más értelemben használják őket, ezen tulajdonságuk politikai funkcióképességük alapja. A metaforák használata azonban jelentősen befolyásolja a politikai problémák észlelését, kezelését, valamint megoldásukat.

A téma feldolgozása során éppen a politikai metaforák fogalmi tisztázatlansága, logikai többértelműsége adja azt az értelmezési rugalmasságot, amely a későbbiekben képes áthidalni a többnyelvű, többnemzetiségű, többvallású India törésvonalait, képes kulcsfogalmak, s a majdani politikai követelések mögé támogató többséget állítani, majd a függetlenségben manifesztálódni.

A doktori értekezés felépítése és a főbb hipotézisek

Feltételezésem szerint a politikai diskurzusok alakítói az indiai nacionalizmus kulcsfogalmait vallási tartalommal felruházva használták, terjesztették el, tették alkalmassá arra, hogy a szélesebb tömegek fogadják el, s kialakulhasson valamifajta politikai kapcsolat, párbeszéd a szélesebb, főként falusi

⁹ Zavos, John (2002) *The Emergence of Hindu Nationalism in India*. Oxford University Press: New Delhi.

tömegek, valamint a politikaformáló, döntően a felsőbb kasztokhoz tartozók között. A kezdeti politikailag töredezett vallási fogalmakból alakult ki az a nacionalizmus fogalom, amelyet aztán a kultúraformálók, legjelesebbként Tagore, munkáin, diskurzusain, majd politikusok, legjelentősebbként Gandhi, diskurzusain tisztult le, alakult ki.

A hipotézis alátámasztására a doktori értekezés első részében India története kerül bemutatásra a kezdetektől a brit gyarmatosítás megindulásáig. Úgy vélem, a történeti rész jól példázza az Indiai félsziget lakóinak vallási, nyelvi, kulturális sokszínűségének bemutatásával az egységes India példanélküliségét, amely egyúttal rámutat az egységesítés nehézségére, s szükségességére.

A doktori értekezés következő részében a nemzeti gondolat kialakulását követhetjük végig a különböző szervezetek, személyek nézőpontjából. A kezdetben az angolok által dominált politikai beszéd fokozatosan az indiai kultúraformálók, politikusok befolyása alá került, s ennek eredményeként az addig kimondatlan is kimondásra kerül: a függetlenség kívánalma. Azonban kezdetben még a vallási reformmozgalmak köntösében jelentek meg a modern hindu identitás egyes elemei, majd a politikai szervezetek megjelenésével határozottabban fogalmazódtak meg a függetlenségi törekvések. A 19. században a fő törésvonalnak az ún. mérsékelt-szélsőséges metszet számított, amely már azt mutatja meg, hogy a nacionalizmus tematikája levetkőzte vallási jellegét, s politikai követelésként jelenik meg. A fejezet az I. világháború utáni időszakig követi a nemzeti eszme térnyerését, ahol

aztán egyértelműen a szélesebb néprétegek között is megjelenik a független India követelése.

A doktori értekezés harmadik részében a modern India két legismertebb alakjának, a költő Rabindranath Tagore és politikus Mohandas Karamchand Gandhi személyéről és nézeteiről esik szó. A fejezet összehasonlító jellegű, s ebből az összevetésből két fontos különbség emelkedik ki: egyrészt a világszemléletükben és gondolkodásmódjukban, másrészt a nacionalizmussal kapcsolatos vélekedésükben. India függetlenségével kapcsolatos nézeteiknek bemutatása s a nacionalizmus témakörében írt munkáik tartalomelemzése jól példázza nemcsak a kettejük közötti generációs, kasztbeli különbséget, hanem általánosabban azt a folyamatot, amely során számos vita, diskurzus után, kialakult a nacionalizmus fogalma, majd ennek következményeként a politikai térben a független India követelése, majd kivívása.

Az indiai nacionalizmus kialakulásának tudományos feldolgozása nemcsak a politikai diszkurzivitás szempontjából hoz jelentős megállapításokat, hanem a nacionalizmus tanulmányozása szempontjából is releváns, hiszen az indiai nemzettel kapcsolatos álláspontok a mai Indiában még mindig vitatott kérdésnek számítanak, tovább formálódnak, érintve mind az ország területi integritásának kérdéseit, a vallási, nyelvi és egyéb kisebbségi csoportok jogait, mind a központi adminisztráció és az egyes területi adminisztratív egységek közötti viszonyt.

A kutatás eredménye

A szakirodalom feldolgozása s India történetének bemutatása során egyértelművé válik, hogy a közös nemzeti tudat az angolokkal való érintkezés során egyfajta kényszer hatására jött létre. Ugyanis a britek összeszorították a számtalan különböző közösségi, nyelvi, vallási, regionális identitást a homogenizáló, „nem-brit” megnevezés alá. A nemzeti mozgalmak kezdik majd el meghatározni a „mi-ők” diskurzusban a „mi” tartalmát, ugyanis India esetében ennek meghatározása jelentett nagyobb feladatot. Tegyük hozzá, hogy a közeledés a britek és az indiaiak között kulturális kapcsolódási pontok nélkül szinte lehetetlennek tűnt, annyira különbözött a két nép vallása, társadalmi, politikai berendezkedése, technikai fejlettsége, életfelfogása, világképe, hogyha még az angolok ösztönözték is volna, akkor sem jöhetett volna létre semmiféle állandó kapcsolódási pont. Hosszú idő telt el, míg a jeles indiai gondolkodók, köztük Rabindranath Tagore, felismerték, hogy bármennyire is szeretnék, nem lehet a Nyugat és a Kelet kulturális szintézisét megvalósítani.

Ráadásul az Indiában élő angolok, nemhogy orientálisabbakká¹⁰ nem váltak, ahogy azt első reprezentánsuk, Lord Hastings szerette volna, hanem éppen ellenkezőleg, válaszként a számukra gyötrően idegen környezetre, sokkalta nacionalistábbakká váltak, mint anyaországbeli társaik. A gyarmatosítás biztosította szilárd politikai berendezkedésből fakadó biztonságtudat, valamint gazdasági helyzetük által

¹⁰ Tehát az indiai kultúra ápolását, megtartását szemelőtt tartókká.

elért javak az indiaiaktól való fokozatos elkülönüléshez, felsőbbrendűség kialakulásához vezettek.

Az orientalista irányzat csekély számú képviselője mégis képesnek bizonyult a kormányzat intézkedéseinek befolyásolására, hogy Indiát „megmentsék” az idegen kulturális hatásoktól, valamint, hogy a kereskedelemhez nélkülözhetetlen jó kapcsolatokat ne zavarják meg, sikeresen akadályozták meg a missziós társaságok működését. Érveik hangoztatása állandó óvatosságra intette a reformintézkedések terén a gyarmati vezetését, sokáig sikeresen konzerválva a hinduizmus ősi normarendszerét, közte az özvegyek elégetése, a gyermekházasság, a kényszermunka, az érinthetatlenség intézményeit.

Az anglicisták és orientalisták küzdelme, később liberális és konzervatív elnevezések alatt, végighúzódott a gyarmati időszak kezdetén alapvetően befolyásolva az indiai politikai diskurzus, politikai tudat alakulását. Ellentmondásnak tűnik, hogy az indiai történelmi múltat, tradíciókat, vallási szokásokat átalakítani, egyes esetekben megsemmisíteni kívánó anglicistákhoz kapcsolódtak azok az eszmei és politikai áramlatok, amelyekből az indiai nacionalizmus, és szervezeti formája a nemzeti mozgalom alapjait nyerte. Mégis, az ellentmondás csupán látszólagos, hiszen az indiai nacionalisták nemcsak elítélték a gyarmatosítást, hanem tanultak a gyarmatosítóktól, másrészt a britek, bár erőszakos úton és a saját igényeiknek megfelelően, de mégis csak modernizálták az országot.

A gyarmati adminisztráció az egységesítő törekvéseivel teremtette meg a modern területi, adminisztrációs állam alapját, s önmaga pusztán létevel, arra kényszerítette az indiai kultúraformáló elitet, hogy válaszként határozza meg a nemzet, a nacionalizmus fogalom tartalmát. A gyarmatosító uralom modernizációs törekvéseinek a britek számára kellemetlen melléktermékeként végül a 19. század végén a vallási reformmozgalmak köntösében megjelentek a nacionalista mozgalmak.

A vallási reformmozgalmak támogató bázisát az indiai társadalom azon szűk, jómódú polgárosult rétege adta (köztük például a Tagore család), akik már nyugati nevelésben részesültek s az új, gyarmatosító rendszer haszonélvezőiként indiai és nyugati kulturális hatások egyaránt érték őket. Az angol civilizáció hatotta át közéletüket, míg a magánéletüket a vallási elképzelések és hiedelmek határozták meg.

A későbbiekben egy másik törésvonal jelenik meg, immár a nemzeti mozgalmakban. A 19. század végétől az első világháborúig terjedő időszakban a függetlenségi mozgalom két csoportja, a szélsőségesek, illetve a mérsékeltek játszottak jelentős szerepet a politikai életben. Míg a mérsékelt irányzatot, amely követőinek az angol liberalizmussal vállaltak szellemi rokonságot, viszonylag könnyű rokonítani az európai ideológiai irányzatokkal, addig a szélsőséges irányzat képviselői összetettebb ideológiai képet mutatnak.¹¹ A két irányzatot egy radikálisabb,

¹¹ A szélsőséges mozgalmak nem, vagy csak nehézkesen csoportosíthatóak a tradicionális európai politikai irányzatok

vallási elemeket tartalmazó kispolgári jellegű nacionalizmus kapcsolta össze.

Mivel a 20. század elejére kitűnt, hogy a jelentősebb vallások közül a hinduizmus alkalmasabb a nemzeti gondolatok átvételére (hiszen az iszlám mindig is nemzetek felettinek vallotta tanait), s ennek okán kezdetben a reformmozgalmak szinte kizárólag hinduk voltak, ezért a brit gyarmatpolitika elkezdte bátorítani a muszlim mozgalmak szervezését. Így kívánta megakadályozni, hogy a hindu nemzetfelfogása dominánssá váljon a politikai életben. A bátorítás termékeny talajra hullott, hiszen a muszlimok inkább választották a britekhez való lojalitást, mintsem hogy a - véleményük szerint - hindu érdekeket közös nemzeti érdekként legitimálják részvételükkel, minek következtében a nemzeti mozgalmakat a vallási törésvonal megjelenése is megosztotta, amely a közös fellépés híján sokáig inkább segítette a gyarmati rendszer fennmaradását, mintsem bomlasztotta volna azt.

Azonban a brit adminisztráció hallgatólagos támogatásának ellenére a nemzeti mozgalmak a muszlim politikai közvéleményt csak részben tudták megszólítani, így a muszlimok gyarmatosítással kezdődő önkéntes elszigetelődése nem enyhült.¹²

mentén, hiszen a társadalmi változásokkal kapcsolatban vallott nézeteiket illetően nagy eltérések mutatkoztak.

¹² Mindezt a muszlim polgárosodás a hindutól eltérő utat járt be, amely a későbbiekben a muszlim nemzet fogalmában, majd a vallási alapon szervezett Pakisztán állam kikiáltásában nyerte el végső kifejeződését.

A hindu vallási reformmozgalmak hatására a jelent meg a vallási terminológiák átpolitizálása. Egyik legjelentősebb példája az önrendelkezés (*swaraj*) követelése, amely kezdettől fogva gyakori és kedvelt témája volt a nemzeti mozgalmaknak. A politikai célok vallási tartalmának hangsúlyozásával kétfajta értelmezési utat kínáltak egyetlen fogalomnak, másrészt a vallási értelmezés lehetősége legitimizálta, mintegy fellebbeztethetetlenné tette a politikai tartalmat. A kibővített tartalmi keretbe például éppen a *swaraj* fogalma kapcsán sokan sokfélét gondol(-hat)tak bele: akadt, aki az autonómiát, s akadt, aki a teljes függetlenséget olvasta ki belőle. A rugalmas értelmezés lehetősége áthidal(-hat)ta a kaszt és a vallási különbségeket, tehát végre megnyitotta az utat az összindiai nacionalizmus tartalmának definiálásához.

Az indiai nacionalizmus egyik legszembeesőbb sajátossága tehát éppen a vallási tartalmak politikai célokra való felhasználása. Amint az Tagore és Gandhi politikai mondanivalójának összehasonlításából kitűnik, Gandhi rendkívül tudatosan alkalmazta a hagyományos vallási fogalmakat, míg a költő politikai fogalmi kerete inkább rokonítható az angol liberalizmussal. De nemcsak Tagorera jellemző, hogy fogalmi kerete sokkal tisztább, „politikaibb”, a vallási fogalmaktól, kultuszoktól még szinte teljesen mentes, hanem a nemzeti mozgalom kezdeti szakaszának gondolkodóira, vezetőire is.

Tulajdonképpen a nemzeti mozgalmak radikalizálódásával egyidőben, amikor a nemzeti politizálás már nemcsak az indiai értelmiség és a

gyarmati köztisztviselők közti levelezéséből állt, hanem kimerészkedett az írástudatlanok közé a falvakba, került sor a vallási terminológia bevezetésére. Szinte magától értetődő, hogy a hindu vallási jelképrendszer használata kizárta, vagy legalábbis elidegenítette más vallások híveit a nemzeti mozgalmakban való részvételtől, s a mozgalomnak szinte kizárólagos hindu jelleget kölcsönzött.

Gandhi szerepének jelentősége abban áll, hogy képes volt alkalmazni, s bizonyos esetekben átalakítani azt a fogalmi keretet, amelyet a nemzeti mozgalmaktól örökre kapott. Ugyanis a nemzeti mozgalmak nagy része eljutott a hinduizmus fogalmi keretének használatához, de ezek a mozgalmak gyakran inkább az ortodox hinduizmushoz kívántak visszatérni, s vezetői a minimális társadalmi változások híveként mutatkoztak. Gandhi viszont megfordította a folyamatot: az évezredes fogalmakkal modern célt, a nemzeti függetlenséget kívánta elérni. Társadalmi hatását tekintve Gandhi érte el a legnagyobb eredményt kora politikai vezetői közül, amelyben mindenképpen közrejátszott, hogy a nemcsak a beszédeiben, nézeteiben alkalmazta a hinduizmus rendszerét, hanem külsőségekben is visszatért vallása ősi gyökereihez, hiszen egyszerű, tradicionális ruházkodása, csekély személyes holmija, aszkétikus életmódja sokkal inkább hasonlított egy *sadhu*¹³ megjelenéséhez, viselkedéséhez, semmint az ország egyik legjelentősebb vezetőjéhez. Ma talán azt mondanánk, hogy személyes megjelenése hozzájárult, hogy hidat építsen a tömegek és a politizáló értelmiség

¹³ Szent ember.

között. Tagore munkássága szintén jelentősen hozzájárult a modern India szimbólumrendszeréhez. India függetlenné válása után a költő egyik dalát választotta nemzeti himnuszul (*Jana Gana Mana Adhinayaka*), sőt Bangladesh szintén egy Tagore verset (*Amar Sonar Bangla*) talált méltónak nemzeti himnusznak.

Összegzés

Indiai nemzeti fejlődésének sajátossága, hogy szinte előzmények nélkül jött létre. Említettük, India függetlenné válása előtt politikai értelemben soha sem létezett, tehát történelmi előzményei nem lehettek létrehozásának. Ahogy szintén bemutatásra került hiányoztak más, az európai nemzetfejlődésre jellemző feltételek is: kulturálisan sem beszélhetünk egy nemzetről, mert vallásában, nyelvében, etnikai összetételében igencsak különbözött, de államnemzetként sem létezett soha indiai közös adminisztráció. Ezért hatalmas politikai teljesítmény India nemzetté válása, mivel mesterségesen, előzmények nélkül történt meg, s még akkor is, ha el kellett fogadni a gyarmatosító hatalom hátrahagyott kereteit: nyelvét, törvényeit, államberendezkedését. Az egységesítést pedig egy zseniális fordulatként a vallási terminológia politikai kiterjesztése és alkalmazása tette lehetővé.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

„*Gandhi, a tömeg kommunikátora*” Társadalom & Politika, 2009/1.

„*Rabindranath Tagore egyeteme*” Central European Time (CET) 2007/2. szám. (megjelenés alatt)

„*Gandhi as a Mass Communicator.*” *A Different View.* January 2008. www.iapss.org

„*A vallási terminológia nemzetépítő szerepe Indiában.*” In: *Vallás, politikai, identitás.* (2009) Konferenciakötet. Pécs.